

HATÁRHELYZETEK ÉS OTTHONTEREMTÉS POLCZ ALAINE ÉLETÉBEN ÉS MUNKÁSSÁGÁBAN

TÓTH-VARGA Violetta
ELTE PPK Ember–Környezet Tranzakció Intézet
toth-varga.violetta@ppk.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: Jaspers (2008) szerint az általa Grenzsituationen-nek nevezett (határ) helyzetekkel mindannyian szükségszerűen szembesülünk életünk folyamán, melyek – elkerülhetetlenségük révén – biztonságérzetünket markánsan megrendítő tapasztalatokkal járnak. Ilyen élethelyzetek közé tartozik a betegség, a szenvedés, a halál, a kiszolgáltatottság, ami önkéntelenül is önreflexióra késztet és felhívja a figyelmet a korlátainkra, végességünkre, miáltal kénytelenek vagyunk autentikus módon szembenézni önmagunkkal. Jaspers szerint ezeknek a nehéz élethelyzeteknek pozitív hozadéka is lehet, mert megteremti az „igazi önmagunkkal” való találkozás lehetőségét, kizökönt a mindennapok rutinjából és utat nyithat az autentikus létezés, egy transzcendens gondolkodás és megélés felé.

Kulcsszavak: határhelyzetek, önreflexió, otthonter

HATÁRHELYZETEK KONTEXTUSÁBAN

Polcz Alaine élettörténetében több ponton is felbukkan a határhelyzetekben való létezés, hiszen nemcsak a magánéletét kísérték végig szélsőséges, alapvető biztonságot és életet veszélyeztető tényezők, hanem élete második felében a munkásságát is ez dominálta. Életének traumatikus pontjai, a szenvedések, a betegségek, a halálközeli élmények

mint egzisztenciális határhelyzetek, a saját bevallása szerint a megismerés lehetőségét kínálták neki.

Hírnevét szakmai körökben a játékdinagnosztikai és játékkerápiás újításai mellett a haldoklók kíséréséhez való újszerű hozzáállás alapozta meg: az élet végi méltóságra törekedett az utolsó percig a Hospice-ellátást létrehozva is, és a gyerekpáciensei kísérése mellett is. Íróként egyértelműen *Az asszony a fronton* című munkája révén vált elismertté,¹

1 1991-ben Déry Tibor-díjban, 1992-ben Év Könyve díjban részesült. https://szepiroktarsasaga.hu/tagok/polcz_alaine.463.html?pageid=973

mely a háború alatt az orosz katonáktól elszenvedett erőszaknak a krónikája, azaz erőteljesen egzisztenciális határhelyzetből született mű.

A tanulmány nem célozza meg, hogy pszichobiográfiaként vizsgálja az élettörténetének és a munkásságának összefüggéseit, már csak azért sem, mert halála óta eltelt kevesebb, mint húsz esztendő nem biztosít kellő távolságot a rálátásra. Ugyanakkor életének bizonyos mozzanatait és munkásságának egyes sarokpontjait izgalmasan vetülnek egymásra, s mindez kiválóan értelmezhetővé válik egy ember-környezet tranzakciós kontextusban. Értelemszerűen arra sem tudok vállalkozni, hogy a teljes élettörténetet és a munkásságát felrajzoljam, arra viszont igen, hogy az alábbi sarokpontok által kijelölt mezőben vizsgálódjak: az életét végigkísérő határhelyzeteket kontextusként értelmezem, melyben fontos vonatkoztatási pontként artikulálódik az ember és a tárgyak, a fizikai környezet kapcsolata, benne az erőteljes otthoneremtési törekvésekkel, melyek szintűgy kölcsönhatásba kerülnek a határhelyzetekkel, illetve az azokkal való megküzdéssel. Tanulmányomban tehát az fenomenológiai módszer (Tavakola és Sandars, 2025) interpretatív megközelítésével az otthoneremtés tapasztalatát szeretném bemutatni, amely megfigyelésem szerint életének és munkásságának számtalan pontján visszatérő jelleggel felbukkan. Ennek érdekében – a hermeneutikai alapelv mentén – felvázolom az élettörténeti vonatkozásokat, mint nagy egészet, illetve munkásságából az ideillő részleteket. Ez a környezetbe ágyazottság mind a környezetpszichológiában, mind a fenomenológiai megközelítésben alapvetés, ahogy már Heidegger (2001) is megfogalmazta: az

emberi lét jelentése az „ott-létezés”, azaz a szituativitásra és a kontextualitásra helyezi a hangsúlyt.

A „RENDEZKEDŐ EMBER”

Már az első tudományos munkájában, a doktori a disszertációjában, az embert egyfajta rendezkedő lényként írja le, aki rendezzi a gondolatait, a tárgyait, a dolgait, de aki berendezzi a házait, a városait is. Tehát mindenhol valamiféle rendet, rendszert teremt, mert anélkül nem tud élni. (Polcz, 1987). Disszertációját 1959. júniusában az ELTE BTK-án, Füst Milán és Kardos Lajos opponenciája mellett védte meg az *Ember és tárgy kapcsolatának pszichológiája* címmel (Melhardt, 2025), mely – a később több kiadást is megért – *A rend és rendetlenség (jelensége az emberi cselekvésben)* (Polcz, 1987/2007)² címmel kiadott kötetének első változata. A szöveg egyrészt kiváló lakásviszonyokra vonatkozó kortörténeti dokumentum is, mely bemutatja az ötvenesévekbeli, leginkább (alkotó) értelmiségi réteg lakásviszonyait, otthonhasználati jellemzőit, tárgykultúráját. Azonban abból a szempontból még érdekesebb, hogy a rend és rendetlenség kérdésére úgy tekint, mint az egyén lelkiállapotának tárgyi világra való kivetülésére. Leírja, hogy minden cselekvésünket, megnyilvánulásunkat egyfajta sajátos rend jellemzi, ebből fakadóan a rend és rendetlenség jelenségét speciálisan humán tulajdonságként írja le, „mely az ember és tárgy közötti viszonyt határozza meg” (Polcz, 1987: 16). A definícióban nem nehéz a környezetpszichológia előfutárát felfedezni, ami azért is igencsak jelentőségteljes, mert abban az

2 Ezen kívül még 1996-ban és 2004-ben is megjelent.

időben még nemzetközi szakirodalom sem igazán létezett ebben a tárgykörben. Ugyanakkor a térhasználat és a lelki jelenségek összefüggéseivel több dinamikus szemléletű teoretikus is foglalkozott, például Hermann Imre (1947), akit a lelki jelenségek térvo natkozásai érdekeltek, s térszemléletünket érzelmileg meghatározottnak gondolta. De Bálint Mihály (1959/1997) tárgyakapcsolati attitűd elmélete is idecítálható, aki a tárgyakapcsolat-elméletet kontextusban szemléli, az egyén környezetéhez való viszonyulása mentén értelmezi. Bálint a környezet alatt részben társas kapcsolatokat ért, de emellett a (szocio)fizikai helyeket s tárgyakat is, ekképpen az emberek tárgyakapcsolati attitűdjét az oknofilikus (erős ragaszkodás, sőt akár függés a tárgyaktól) és filobatikus (a tárgyak iránti szükségletek tagadása és a nyitott terek iránti túlzott igény) tengely valamely pontjára helyezi.

Polcz kiemeli a rend–rendetlenség viszony dinamikus jellegét is, azt, hogy ez a reláció változhat az egyén élete folyamán, de más és más lehet a különböző viszonyrendszereiben is (Polcz, 1987). Ez a gondolat is nagyon jól illeszkedik a környezetpszichológia alapvetéseibe, hiszen a dinamikus változó jelleg alapértelmezett a környezeti vonatkozásokban. Emellett a renddel kapcsolatos viszonyunk tudatosságra emelésének fontosságát és nehézségét is boncolgatja a környezeti ingerek nehezen tudatosuló jellege okán (Polcz, 1987), ami szintén visszaköszön az ember–környezet tranzakció alap gondolatai között (Dúll, 2009).

A lakás berendezéséről leírja Polcz, hogy „a lakást csak az tudja igazán jól beosztani, aki tudja, hogy mit akar az életben, ismeri a képességeit, helyesen méri fel a körülményeket, valóra tudja váltani terveit és

célkitűzéseit” (Polcz, 1987: 37). Sőt, olyannyira továbbviszi az otthon berendezése és a személyiség egésze közötti összefüggéseket, hogy úgy fogalmaz: „az élet rendjétől elszakadt berendezés [...] gyanúra ad okot a személyiség egészének vagy egyes összetevőinek a megrekedtségére, eltorzulására [...] vagy arról árulkodik, hogy az egyén az otthonától elszakadt vagy nem a jelenében, hanem múltja emlékeinek él vagy vágyainak” (Polcz, 1987: 46). Az otthon a környezetpszichológiának kiemelt kutatási területe (Dúll, 1995, 2009), és egyik alapvetése, hogy az otthon az én szimbóluma (Cooper, 1972), így az otthon el- és berendezése, személyre szabása jól tükrözi használója személyes és szociális identitását. Jungnál a ház a lélek képe, ahogy „az én házam–álomban” (1987) is arról beszél, hogy a ház egyes részeiben miként ölthetnek testet a psziché alkotóelemei. A háztulajdonosok többsége szerint a háza, lakása megfelelően kifejezi saját személyiségét, tehát önkifejezési forma (Dúll, 1995).

Hogy Polcz Elaine a szakirodalomhoz hasonlóan gondolkodott az otthon és az én egymásra vetülése kapcsán, az abból a szövegrészletből is kiviláglik, amit a Városmajor utcai házukról és annak tulajdonosáról, Basch Lórántról ír: „A ház története egyúttal az ő története; hosszú ideig ő szabta meg a ház légkörét, rendjét, ami a halála utána mindenestül felbomlott [...] Utcai frontja tökéletesen zárt, nem kelt hivalkodó benyomást: [...] kétemeletes, komor családi villaház. Belül ugyanakkor olaszosan nyitott: loggia, nagy teraszok, oszlopok, pergola és virág; hatalmas öskerttel, ősfákkal. [...] A ház és Basch Lóránt személyisége pontosan rímelt egymással.” (Polcz, 1999: 9).

Az egyén és az őt körülvevő környezet összhangjáról, fontosságáról benne élő

tudást igyekezett több módon is terjeszteni. B. Tóth Klára³ – akinek szüleivel a kisoroszi parókián Alaine közeli, baráti viszonyt ápolt – írja: „Alaine egy napon kijelentette, hogy 14 éves vagyok, nekem már külön szobára van szükségem, ahova kitehetem a festményeimet, szobraimat, ahol a saját produktumaim teret kapnak, »magammal« vehetem körbe magamat” (B.Tóth, 2023). Viszont a parókia sok gyerek számára szűkebb tere nem engedett meg külön szobát, de Alaine kiváló szemmértékkel pillanatok alatt felmérte, hogy az előszobából leválasztva egy kis részt, s a bútorokat beforgatva a kamaszlány egy saját kis kuckót teremthet magának. A tér leválasztása mellett annak otthonossá tételére is volt gondja, innen került egy kis függöny, onnan egy kis textil és meglett a saját kis alkotótér, önálló mini műterem, elvonulásra alkalmas kamaszkuckó (B.Tóth, 2023).

A lakás(ok) jelentősége ott is megmutatkozik Alaine életében, ahogy az ’56-os forradalom leverése után reagál barátainak a nyugatra távozás ötletére: „mikor nyitva volt a határ, jöttek Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs és Miklós, hogy hajnalban itt egy teherautó, csomagoljunk, menjünk ki nyugatra. [...] Én gondolkodás nélkül válaszoltam: Ti menjetek, én itt maradok és őrzöm a lakásokat” (Polcz, 2006: 26).

A lakás a saját zug, a magammal körbevenni magamat gondolatköre különösen érdekesen cseng vissza egy későbbi fejezetben, amikor házáséletében az otthonának férjével való meg- és beosztásának kérdéseit elemzem.

Előbb azonban a munkásságában megjelenő otthonteremtési törekvéseket mutatom be.

OTTHONTEREMTÉS A MUNKÁSSÁGÁBAN

A Világjáték-teszt bölcsője: Központi Gyermekideggyógyító Intézet

A doktori disszertációja megírása után a hatvanas évek enyhülő politikai légkörében kezdett kiépülni a gyermek-ideggyógyító intézetek hálózata Schnell János vezetésével. Polcz Alaine a 8. kerületi, Központi Gyermekideggyógyító Intézetben helyezkedett el,⁴ ahol az épületbe való beköltözésükkor Alaine rögtön meglátta a lehetőséget az egyik szobában: „Hú, micsoda játékszobát lehetne itt berendezni!” (Singer, 2007: 76), és Schnell támogatásával a saját tárgyaival, bútoraival, játékaival rendezhette be. Ez lett az ország első diagnosztikus és játékterápiás szobája, ahonnan aztán elindult a Világjáték-teszt (Polcz, 1999) kifejlesztése is.

A gyerekekkel való hatékony munkához alapvetőnek tartotta, hogy olyan a gyermeki világhoz, tevékenységekhez és méretekhez illeszkedő játékszobát teremtsen, amelyben a gyerekek otthonosabban, komfortosabban érzik magukat. A teszt kifejlesztésének gondolati alapja az volt, hogy a gyermeki világ belső reprezentációja megjeleníthetővé váljék a gyerek társas és fizikai környezetének természeti és épített elemei révén.

3 Később festő és restaurátor, a kisoroszi művészkolónia életének is fontos krónikása (lásd B.Tóth, 2023).
4 1956–1969-ig dolgozott itt (Polcz, 2022: 119)

Ehhez egyrészt a Löwenfeld által 1954-ben kidolgozott⁵ világépítés módszerét használta,⁶ másrészt Staabs 1951-ben létrehozott Sceno-tesztjére is támaszkodott. Ez utóbbiban az ember elsődleges és másodlagos környezetének alapvető figuráit használva kell jelenetet bemutatni egy színpadon a (gyermek vagy felnőtt) vizsgálati személynek (Polcz, 1962).⁷ Pár év múlva nagyobb intézetbe költözve egy fürdőszobát is berendeztek pancsoló-vizes helyiségnek a „Játékdiagnosztikus terápiás osztályon”, így már lett tenger is, rajta fodrozódó hullámokkal, viharokkal (gumicsővel fújtak levegőt), benne tengeri szörnyekkel. A „pancsolóalkotó”-ban lehetett agyagozni, sarazni, megcsempére festeni is (Singer, 2007).

Míndezekből az előzményekből együttesen született meg az a konstruktív projektív Világjáték-teszt, amelyben az élet különböző területeiről a valóságos környezet elemeinek kicsinyített változatából, emberekből, állatokból, növényekből, épületekből kell a gyerekeknek egy világot megkonstruálni egy 70*50 cm-es kék tálcán, mely a tengert jelképezi és amelybe homokot szórva lehet szárazföldet építeni (Polcz, 1999). A felhívó kérdések beiktatása a vizsgálatba egy véletlennek és férjének, Mészöly Miklós-nak köszönhető, aki időnként bement hozzá a munkahelyére és nézte, hogy dolgozik a gyerekekkel. Amikor egy alkalommal Alaine-t telefonhoz hívták, és ki kellett lépnie a szobából, Miklós elkezdett beszélgetni a világot építő gyerekekkel, és megkérdezte tőle,

hogy melyik házban lakik. Ez az ötlet vezette Alaine-t a felhívó kérdések megfogalmazásához (Singer, 2007; Polcz, 2022).

Otthon(osan) a kórházban – Tűzoltó utcai Gyermekklinika

A hetvenes évek elején már a Tűzoltó utcai Gyermekklinikán dolgozott, ahol szintén fontos törekvése volt, hogy egy kis otthonosságot csempésszen a falak közé. Folyamatosan azon munkálkodott, hogy tehetné barátságosabbá a kórtermeket, ami – az akkori egységesen fehér kórházi falak, bútorok, köpenyek révén – valóban nagyon steril és intézményjellegű volt. Felismerte, hogy a félelmek és szorongások oldásában sokat segíthet, ha az intézményes jelleg helyett otthonossá teszi a kórházi tereket. Tudta, hogy a hófehér falak helyett a színek becsempészése eleven és barátságos közeget teremt, melyhez a megfelelő nagyságú teret is alapvetőnek tartotta, hogy a gyerek a szabad mozgása biztosított legyen. Nem csak a szobák falának színére ügyelt, hogy azok nyugtató hatást gyakoroljanak a gyerekekre, de a Reich Károly grafikus is megkérte, hogy készítsen egy hatalmas képet a klinika előcsarnokába (B.Tóth, 2023).

Emellett azt is kijárta, hogy az ágyhoz kötött gyerekek is részt vehessenek a foglalkozásterápiában, ami esetükben azt jelentette, hogy fekvé, az ágyukban készítették a képeiket, ott festettek. Ezt eleinte mind a kórházi vezetőség, mind a szülők veszélyesnek, a higiénia elleni támadásnak

5 Bühler és munkatársai standardizálták a gyerekek számára (Polcz, 1999).

6 Ebben a vizsgálati személynek a világ reális és a fantáziavilág tárgyaiból megkonstruálva oly módon kellett egy játékvilágot felépítenie, ahogy ő látja és megéli a saját világát (Polcz, 1962).

7 Ezek alapján dolgozta ki A „kisoroslán-játék”-ot is, amit az egyedül maradástól, a sötétségtől való félelem projektálására szolgáló diagnosztikus és terápiás eszköz. Ebben az eszközben egy puritánul berendezett kis házikóban lakó ijedős oroszlánra vetíthetik ki a gyerekek a félelmeiket, és szerezhetnek jártasságot a félelem legyőzésében, a bátorság megélésében (Polcz, 1962).

tulajdonították, de Alaine nyugati tanulmányokkal igazolta, hogy a baktériumok behozása a kórház falai közé ilyen módon igen csekély veszéllyel fenyeget, a gyerekek számára nyújtott élmény pedig egyértelműen több előnnyel szolgál a jóllétük, gyógyulásuk kapcsán. Így hát az elkészült művekből kiállításokat is szerveztek, amelyek tovább színesítették, otthonosították a falakat.

Az otthonosság érzésének növelését a szülői látogatások mindennapi bevezetésével érte el, ami eleinte szintén heves tiltakozási hullámmal járt, de a szülők betanításával, külföldi tanulmányút tapasztalatainak hazai adaptálásával nagyon pozitív eredményeket kaptak. „A régi zárt osztályból egy nyitott, étellel teli és az életre készülő kórház lett” (Singer, 2007: 97). Felismerte azt is, hogy ha a gyerekek is aktív alakítói a környezetüknek és nem csak passzív, szenvedő betegek, az a gyógyulásukra is pozitívan hat (Polcz, 2022).

Az otthonteremtési törekvések következő lépcsőfoka pedig a gyógyíthatatlan beteg, végstádiumú gyerekek otthonukba bocsátása volt. Kijárta, hogy azok a gyerekek, akik kezelést már nem kaptak, csak fájdalomcsillapítást, ha a család is vállalja, hazaengedhetők legyenek a kórházból a tényleges otthonukba, a családi körükbe, szülők, nagyszülők, rokonok, testvérek közelségébe, oda, ahol az élet ténylegesen zajlik. Így sem a beteg gyerek, sem az őt gondozó egyik szülő – jellemzően az anya – nem izolálódik a családtól, hanem továbbra is szerves részei lesznek a családnak. Utánkövetései vizsgálatokkal igazolták, hogy az otthonban zajló haldoklás legnagyobb előnye az együttlét folytonossága volt, s ha a haldoklót az élet és a család veszi körül mindvégig, az elbúcsúzásnak is tere nyílik, s a felesleges egészségügyi beavatkozások fájdalma és

kiszolgáltatottsága sem lebeg a fejük fölött. Persze mindehhez komoly és folyamatos szülői felkészítésre volt szükség, a megfelelő fájdalomcsillapításra, a szükség esetén való gyors orvosi hozzáférésre, s a kórházba való bármikori azonnali felvételre, ha a család úgy látja és úgy igényli (Polcz, 1982).

És természetesen ezeken az elveken alapulva teremtette meg a Hospice ellátást is, ahol a végstádiumú betegek életvégi, méltóságteljes kísérése zajlik, otthonos – de nem otthoni – környezetben (Singer, 2007).

A halálra való felkészülés a privát életében is aktívan zajlott. Sokakat megbotránkoztatott, amikor halála előtt egy évvel – tudván már a betegségéről, de még igen jó fizikai állapotban – megvette a saját koporsóját, beállította a szobájába és időnként kipróbálta. Sőt, a vendégeit is megkínálta a megágyazott próbafekhelyel és megkérte őket, hogy fessenek, írjanak a koporsóra valami vidámat (B.Tóth, 2023).

A munkásságában lépten-nyomon felbukkanó rendezkedés, otthonteremtés, a fizikai környezet fontosságára való odafigyelés megértéséhez tekintünk rá az életére, hogy lássuk, vajon milyen tényezők keretezték az útját, a határhelyzeti élményei miként alakíthatták gondolkodását.

POLCZ ALAINE OTTHONAI

Gyerek- és fiatalkori otthonélmények

Ugyan Polcz Alaine egy jónévű erdélyi családból származott, apja, Polcz Radó jogász-doktor, vármegyei tiszti főügyész és műkedvelő író volt, aki – Alaine szerint – fabatkát sem érő könyveket írt (Nagy, 2017), viszont ahelyett, hogy tisztos hátországot nyújtott volna a családnak, állandóan csalta feleségét.

Így Elaine anyja, Helmecczy Zsuzsanna gyakran hetekre egyedül maradt az öt gyerekkel, pénz nélkül (Zsédeli, 2018). Ebből adódóan állandóan költöztek, hol egy rokon fogadta be őket, hol különböző albérleti szobákba vándoroltak. Bukarestbe is elköltöztek, amikor az anya cselédként helyezkedett el, hogy eltarthassa gyerekeit, mert férjére – aki még ha oly ritkán is, de azért néha mégis felbukkant a családban – anyagilag sem számíthatott (B.Tóth, 2023). A szegényes albérleti szobák egyikét úgy írja le Elaine, hogy hosszú, mély és sötét, ablak nélküli helyiség volt, csak egy ajtó nyílt az udvarra, onnan jött be fény, és a kilátás a szemközti ház málló vakolatú falára nyílt. WC nem volt, az udvarban lévő közösbé jártak (Polcz, 2018). Törődés, szülői jelenlét, odafigyelés nem sok jutott az öt gyereknek, mert az anya állandóan dolgozott, hogy valahogy eltarthassa őket, a csapodár apa pedig, ha hazament, se törődött a gyerekeivel. Állandó költözések, szegényes albérletek, létbizonytalanság jellemezte a gyerekkorát, húszéves koráig 17 különböző lakhelyet tudott megszámolni, ahol lakott (Zsédeli, 2018). Az anyagi és érzelmi nélkülözések közepette egy 3-4 éves kori karácsonyt és karácsonyi ajándékot idéz fel nagy örömmel, boldogsággal, amikor a karácsonyfa alatt egy kicsi babaszoba rejtőzött. „Egy nyitott kis láda, kettéosztva. Jobbra volt benne egy kicsi konyha, és abban a kicsi konyhában volt egy polc, és én ezzel a polccal voltam boldog. Egy pillanatig nem jutott eszembe, hogy engem Polcznak hívnak, hanem arra gondoltam, hogy ebben a poleban én kialakíthatok egy igazi babakamrát. Kicsi gyógyszeres üvegeket gyűjtöttem [...] egyikbe rizst, másikba lencsét, harmadikba grízt tettem. [...] ez volt az én kamrámm” (Singer, 2007: 17).

Ugyan életének ezt a momentumát inkább a majdani szakácskönyv-írással kapcsolja össze, de nem nehéz észrevenni benne a rendezkedés, a berendezés, az otthonteremtés iránti érdeklődést. A konyha, a kamra az otthon szíve, melege, a vágyott családi élet központja. B. Tóth (2023) is utal arra, hogy azért is volt fontos számára a lakberendezés, mert otthonossá kellett varázsolja maga körül a környezetét, ha már gyermekkorában nem tapasztalhatta meg ezt az érzést. Ezt alátámasztják Cooper Marcus (1992) kutatásai is, miszerint a felnőttkori otthonok, vagy a fontos környezetek kialakítására nagy hatással vannak a gyerekkori helyek, a gyerekkori otthonok jellegzetességei.⁸ Az otthonok fontosságát illetően pedig Heidegger óta tudjuk, hogy az embernek alapvető szüksége a nyilvánostól való elkülönülés; az ember lakozó lény, saját, elkülönült teret tart fenn, ami a lakása, s amely a rendet jelenti és jelképezi számára, a biztonságot és az otthonosságot (Tényi, 2010).

Első házassága Vitányi János erdélyi íróval, költővel sem emelte ki a szerencsétlenségek közül. A 14 évesen kezdődött nagy szerelem és 19 évesen kötött házasság érzelmileg inkább egyoldalúnak tűnt, az erősen alkoholizáló férj már a nászútjukon megcsalta, és Elaine 19 évesen nemi betegséget, gonorrhéát kapott tőle. Mindezt tetézték és árnyalták a háború borzalmi, a nélkülözések, a bujkálások, a megalázások és az orosz katonák részéről elkövetett fizikai és szexuális erőszak, mely történések ismét a határhelyzetek felé mozdították. Az előzményekből adódóan az egészsége is megrendült, a halál közvetlen közelségébe is került (Zsédeli, 2018). Mivel a háborút lezáró párizsi béke 1947-ben

8 Olyannyira, hogy a korai tértapasztalatok jól kimutathatóan meghatározóak voltak még az építészeti munkáiban is (Cooper Marcus, 1992)

érvénytelenítette a bécsi döntéseket, Erdély újra Romániához tartozott, s nem kaptak munkavállalási engedélyt, így más választás híján, Budapestre mentek a férjével. Az áttelepedés hamar meghozta számára a felismerést, hogy a férje nem változik, s ha túl akar élni, nincs más megoldás, mint hogy elhagyja (Polcz, 2013).

1. kép. Polcz Alaine Kolozsvár belvárosában (Szávai, 2022a)⁹

„Nem volt szoba, ami ne lett volna Miklós szobája” – Városmajor utca 48.

A háború alatti évek a gyerekkorhoz hasonlóan vándorlások és menekülések, albérletekben hányódások mellett, óvóhelyeken és pincékben bujdosással telt, s csak a második férjével való megismerkedés hozott változást az életébe: biztos otthont és a lakhatást illetően állandóságot. 1948 elején ismerkedett meg Mészöly Miklós (jogász végzettségű) íróval egy kávéházban, s a kortársak elbeszélése és a saját beszámolóik szerint is első látásra szerelem gyúlt közöttük. S bár a korszakban egyáltalán nem volt jellemző és erkölcsös házasság nélkül összeköltözni a szerelmeseknek, ők nagyon hamar közös otthonban rendezkedtek be. Már 1948 telét egy Házmán utcai villa körben üvegfalú, fűtetlen, komfort nélküli télikertjében vészeltek át együtt, ahol a helyiségnek csak egy dobkályha és egy priccs kölcsönzött némi otthonosságot (Polcz, 1989). Aztán a tavasz beköszöntével Basch Lóránt a Baumgartner Alapítvány kurátora¹⁰ olyan ajánlattal kereste meg Mészölyt, amit Alaine – mivel akkora változás volt ez a korábbi életükhöz képest – egyenesen „életalapnak” nevezett, (Polcz, 1989). Basch ugyanis – aki a nehéz sorsú, de tehetséges írókat amúgy is segítette – felajánlotta Mészölynek, hogy beköltözhetnek a Városmajor utcában épített, gyönyörű, öskertes, Bauhaus-villában lévő kétszobás, összkomfortos lakásba. A villát a korszak jó nevű építésze, Vágó József tervezte, a középeurópai kortárs modernizmust és a klasszikus építészeti formákat ötvözve, a belső tereket pedig kifejezetten a Basch-testvérek

9 Ez úton is köszönetet mondok a Pont Kiadónak és Szávai Ilonának, hogy rendelkezésemre bocsátotta az eredeti fotókat és engedélyezte a megjelenésüket.

10 Irodalomtörténész és ügyvéd

életmódjához szabták (Zsoldos, 2019). Ekkoriban a Városmajor még liget volt, benne csak gyéren elszórva nőttek a fák, csendes környék, a ház mediterrán teraszáról pedig szemet gyönyörködtető látvány nyílt a ház függőkertjére. A környéken élő lakók listája is prominens: a közeli utcákban Klaniczay Tibor irodalomtörténész, Göncz Árpád, a vár oldalában pedig Csontos Gyula lakott (Kass, 2002), de Levendel Júliáék és Scháár Ezsébeték is szomszédai voltak az ott töltött bő ötven év alatt. (Polcz, 1993).

A házat Basch a családjának építette, ő lakott a földszinten, a nővérei¹¹ az első emeleten, a 2. emeleti műteremlakás viszont üresen állt, mert eredetileg Basch tragikusan elhunyt festőművész fivéréé, Andoré volt. A lakáshoz egy külön bejáratú kis fürdőszobás vendégszoba is tartozott nyáron virágzó balkonnal,¹² ezt egyben bocsátotta a Mészöly–Polcz házaspár rendelkezésére,¹³ benne gyönyörű bútorokkal, itt maradt festményekkel. Abban egyeztek meg, hogy csak akkor kell fizetniük, ha lesz hozzá megfelelő jövedelmük (Polcz, 1996).¹⁴ Aztán 1949-ben államosításkor az illetékes kerületi lakásosztály kiutalta nekik ezt a lakást, amely végül Mészölyék egész hátralévő életében a közös otthonuk volt (Nagy, 2017).

A ház és a lakásba kerülés történeténél azonban még izgalmasabb az, ahogyan használták a lakás belső tereit.

Mivel az 50-es években mindketten nagyon kevés jövedelemhez jutottak,¹⁵ ezért keresetkiegészítés gyanánt a lakás egyik felébe albérlőt fogadtak. Erről az időszakról így ír Elaine: „Én a fürdőszobába tettem az ágyamat, hogy Miklós tudjon éjszaka dolgozni, reggel pedig ne ébredjen fel, amikor én korán kelek és megyek dolgozni” (Singer, 2007: 82.). Ugyan ismerjük az ötvenes évek lakásviszonyait, a zsúfoltságot, az egybeköltötött családok szűkös élettereit, sőt, tudjuk, hogy ennél körülményesebb helyzetek is adódtak, de azért Elaine önfeláldozása, önmaga és saját szükségleteinek háttérbe szorítása a férje javára már a kapcsoltuk kezdetén is jól tetten érhető a fenti motívum alapján, és ez később sem igen változott.

A nagy, égre néző üveges műteremszoba első pillanattól Miklósé volt, de deklaratíve Elaine-nek is volt saját dolgozója, bár időben változó helyen. Elaine visszaemlékezéseiben ez a lakás kicsi szobája, melynek az „ablaka a teraszra nyílik. Nincs benne más, mint egy beépített szekrény, íróasztal és szék. [...] Ez volt az én dolgozószobám – amíg Miklós élt. Nagyon szerettem, a teraszra lehetett kilátni. Nem a nagy, nyitott tájra, a kert százados fáira – ami elviszi az embert, hanem egy zárt, kedves látványra. Az ablak elé, mint zöld függöny, ereszkedtek le a vadszőlő indái.” (Polcz, 2006: 76).

11 De ők 1947-ben Rómába távoztak, s végül haza sem jöttek (Polcz, 1996).

12 Irodalomtörténeti vonatkozása, érdekessége, hogy Babits is élt és alkotott itt (Polcz, 1996).

13 Lakott ott többek között Cseh Tamás és Szederkényi Júlia is. A szobát a ház lakói többször is megpróbálták elperelni a házaspártól (Nagy, 2017).

14 Basch Lóránt nagyvonalú segítőkészségére korábban is volt példa, pl. háború előtt is támogatta a Párizsban élő magyar kommunistákat a saját vagyonából, illetve a háza lakásainak kiadásával megelőzte az önkényes beköltöztetést (Polcz, 1999).

15 Miklós nem jelenhetett meg, Elaine pszichológiai munkája önkéntes alapú vagy nagyon alacsony bérézésű volt (Singer, 2007).

De – és ezt már Nádas Péternél olvashatjuk – „ez nem egészen így igaz. [...] Az az igazság, hogy [...] nem volt szoba, ami ne lett volna Miklós szobája. Ebben a kérdésben Miklós nem ismert tréfát és határokat, mert minden helyiséget mindig az esedékes vagy tervbe vett munkája igényei szerint foglalt el és használt. A műterem egyértelműen volt az övé. Ha azonban éppen az Alaine szobájából nyíló teraszon dolgozott, olykor meztelenül, tűző napon, [...] akkor a terasz sem volt közös többé, mi több, Alaine-nek a saját szobájában is lábujjhegyen kellett lépkednie. Vagy inkább sehogy. Nehogy Miklós rádörrenjen [...]. Jól tudod, kincsem, hogy recseg a padló. De az is megtörtént, hogy bizonyos munkák miatt hosszú időkre kiszorította Alaine-t akár a saját szobájából is, megfosztotta az íróasztalától, s ilyenkor Alaine kivonult az írónivalóival az egyébként derűs, almazöld faliszekrényekkel berendezett gardrób fésülködőasztalához.” (Nádas, 2017: 843–844). Miklós térfoglalása és Alaine kiszorítása annyira szembeötlő, hogy Nádas, Miklós és Alaine jóbarátja, több ilyen szituációt is rögzít:

„Miklós munka közben szívesen ledőlt, szívem, ledőlök, s így aztán Alaine leszorult a saját szobája díványáról.

Nincsen hová ledőlnöm, kisszívem.

Ledőlhetett volna Miklós üres díványára a műteremben, de oda nem dőlt le, mert a műterem abszolút tabunak számított. Amikor Miklós dolgozott, akkor a műtermet nagy óvatosan megkerülve közlekedett a lakásban, ezzel se okozzon recsenéseket. Egyszer aztán, hogy az áldatlan és mulatságos helyzetet megoldja, neki is legyen önálló helye a lakásban, kitalálta,

hogy berendezi magának a kis ablaktalan helyiséget, amelyet az egykori építtető a műterem képraktárának szánt. Előbb mindössze egy kerevet állt benne, egy asztalka és egy olvasólámpa. Aztán lett benne Alaine-nak egy asztala, amelyen a jegyzeteit is széttereggette. A helyiséget ablaktalansága miatt uterusnak, azaz anyaméhnek nevezték. Amíg Miklós onnan is ki nem túrta, és el nem foglalta hálószobának. Ami ártatlanul kezdődött, Miklós betolakodott Alaine mellé a kerevetre. Csak szunyókálni járt oda. Egy idő után azonban zavarni kezdte őt a helyiség ablaktalansága és levegőtlenisége. Egy lichthofra néző ablakot nyitottak rá. S ha egyszer már volt a kis szobának lichthofra néző ablaka, akkor Miklósnak itt is lett egy íróasztala élete első komputerével.” (Nádas, 2017: 844).

A környezetpszichológia szakirodalma leírja, hogy az otthon az ember elsődleges territórium (Altman, 1975), ami leginkább a hosszú idejű, személyes használat, valamint a felette gyakorolt kontroll révén válik azzá. Jól látható, hogy a fenti esetben – a párkapcsolati dinamika térbeli kivételése miatt – ez nem tudott megvalósulni, hiszen Alaine-nek nem lehetett kontrollja a saját tere fölött, mert férje azt bármikor elfoglalhatta. Emellett az otthonhoz kötődésnek fontos eleme volna az is, hogy viszonylag hathatósan szabályozhatjuk az ott zajló érintkezéseket, jobban, mint bárhol másutt, ami – a fenti példából jól látható – szintén nem tudott megvalósulni.

De nem csak a Városmajor utcai lakásokban zajlott így az életük, a különböző kisoroszi átmeneti otthonaikban sem volt másképp.

2. kép. Polcz Alaine a Városmajor utcai lakásban (Szávai, 2022a)

Búvóhely Isten tenyerén”¹⁶ – Kisoroszi

Kisoroszi, az alkotó emberek búvóhelye lett 1956 után, egy olyan rejtkehely, amely a fővárosból való kivonulással kicsit segített elviselni, túlélni a Kádár-korszakot. Elsősorban képzőművészek és írók paradicsoma lett a szigeten elhelyezkedő kis falu, amely az évek múlásával egyre népszerűbb, művésztől nyüzsgő helyé vált.¹⁷ Persze az állambiztonság keze idővel idáig is elért, de mégis sokáig nyugalmat, a kivonulás szabadságát és egymás közötti kohézió erejének megtapasztalását adta a kis falu sokaknak (B. Tóth, 2023).

Mészöly édesanyjának írott leveléből tudjuk, hogy 1977-ben sikerült Kisoroszihoz megvásárolniuk két egymás melletti telket, Nádas Péter szomszédságában. „[...] bent a sziget közepén, a fenyőerdő szélén; sok gyümölcsfával [...]. Valahogy majd kerül rá remélem egy kis ház is; a lehető legegyszerűbb; amolyan kis parasztház, annak nagyon szeretem a beosztását” – írja és kis alaprajzot is felskiccel a levélben, miszerint szoba-konyha-nagyobb szoba és egy ámbitus (tornác) kerül majd a házba (Mészöly, 1977).

Azonban Kisoroszi már jóval hamarabb része lett az életüknek, hiszen a 60-as évek végétől béreltek ott szobát rendszeresen. Alaine 1970. október 7-én írja levelében

¹⁶ Szávai, 2022, p. 102.

¹⁷ A Mészöly–Polcz házaspár mellett Nádas Péter, Fekete István, B. Nagy István és Sváby Lajos festők, Melocco Miklós és Áprily Lajos is kiköltözött. Cseh Tamás indián mozgalma is innen indult, de filmes paradicsommá is vált, Jancsó Miklós is házat vett a faluban a 70-es években. Idővel kiköltöztek Balassa Péterék, Csalog Zsolt és Kukorelly Endre is (Károlyi, 2022).

a Londonban tartózkodó férjének: „Duna – csönd. [Nádas] Péter csodálatosan berendezkedett. Meglepetésnek olyan szobát rendezett be nekem, amilyen kéne legyenek. Budoár és tudomány. Magának cella és életélvezet.” (Nagy, 2017: 544). Ebben a pár mondatos levélrészletben ismét csak benne rejlik, az otthon és lakója közötti megfeleltetés, a gondolat, hogy a ház a lélek tükre, az én szimbóluma vagy éppen az én-ideálé, a vágyott éné, ahogy Elaine fogalmaz. Ennek ellenére nem sokáig lehetett ez itt Elaine saját fészke, noha azért vette ki Nádas Péterrel együtt 1969 őszén az egyik kisoroszi ház emeletét (Károlyi, 2022), mert el akart menekülni a városból, leginkább a férje viszonyai, szeretői elől. Ezért hát keresett magának egy helyet, – mondja Nádas – „ahol elbújhat a bánatával a világ elől. [...] De hát nem tudhatta Miklós elől elmenekíteni a bánatát, mert Miklós jött utána, s ha már utána jött, akkor Elaine asztala az ő íróasztala lett, időbeosztásunk Miklós kiszámíthatatlanságához igazodott, ilyen egy uralkodó személyiség. Elaine kiszorult a konyhába és Miklós szépen elterpeszkedett ebben a házban is.” (Károlyi, 2022: 139).

1974-ben írja meg Elaine férjének, hogy „Én Kisorosziba, a magányba menekültem, hogy te szabad légy Á.-val.¹⁸ Hogy ne zavarjalak, hogy élni tudjak. De Te odajöttél, hogy otthagyj, elvetted a menedékem és pokollá változtattad. Mert a szüntelen várás helye lett, nem az önként vállalt magányé” (Nagy, 2017: 630). A helyhez fűződő érzelmek, jelentések nagyon fontosak, és Seamon (1979) leírása szerint is a gyakori, ismétlődő, hétköznapi történések és rituálék mentén alakul ki az otthonosságérzet,

azaz jól érthető, hogy a menedék és önkéntes magány rítusait felborította a férje betoppánása. Amellett, hogy a hely addigi jelentését szétdúlta, a territorriális szabályokat is megbolygatta. A menedék jelleg, amit levelében is hangsúlyoz, az otthon definíciójában is alapértelmezetten benne rejlik: egy olyan biztonságot jelentő hely, melyhez erősen kötődünk. Ugyanakkor az otthon tértapasztalata általánosságban véve sem csak pozitív jellemzőkkel írható le, hiszen a kedvezőtlen téri vagy családi, kapcsolati, élettörténeti esetleg életciklusbeli jellemzők negatívvá is tehetik (Manzo 2003, 2005), ahogy tették a kisoroszi kuckót is.

Miklós határtalansága nemcsak feleségével kapcsolatos térfoglalásokat generált, Nádas is elmenekült előle 1984-ben Gombosszegre: „Elmenekültem előle. Nem volt más választásom. Majdnem szomszédok voltunk, mert a két kis faház között jó sokáig maradt egy üres telek. Ezen a senkiföldjén Miklós nemkívánatos vendégei átgyalogtak hozzám, integettek, hogy huhú, itt vagyunk, ragyogunk. Ők kirándulni jöttek ki a szabadba, de hát én dolgoztam. [...] Miklóssal többször megpróbáltam tisztázni a dolgot, mármint a függetlenségemet. Ne küldje már át őket hozzám. Olyankor ő sem kívánta a vendégeit, akik szabályosan ellepték, és akkor valamilyen ürüggyel mégiscsak átküldte őket. Minden kérésem és tiltakozásom ellenére.” (Károlyi, 2022: 10).

Ezek a határtartással kapcsolatos nehézségei a házon belül is megjelentek. „Amikor csak hármasan voltunk Kisorosziiban, akkor a beszélgetések vagy a viták fordulatanál Elaine ösztönösen a konyhai díványt kereste. A konyha volt a nappalink, a társalgónk.

18 A „Mészöly-szerelmeket” jellemzően a keresztnév kezdőbetűivel említik levelezésükben.

3. kép. Polcz Alaine és Mészöly Miklós a kisoroszi kertben Szávaiék unokájával (Szávai, 2022b)

Miklós ezt is el akarta foglalni, hogy majd ez is a dolgozószobája lesz, de a közös konyhánkból a legszigorúbban kiutasítottam a könyveivel és a papírjaival együtt. Hogy füstöl a szobában a kályhája. Hát akkor javítsd meg a kályhát.” (Nádas, 2017: 862).

„Író-lakás”

Kezdetben „de nagy volt a szerelem! Őlben vitt fel Miklós a kórházban az emeletre. Kincsemnek szólított egész életében. Az első tíz évben nem volt szerelme. Mi voltunk az álompár. Egyszer megkérdezte egy újságíró, hogy milyen érzés királyi párnak lenni? Irigyeltek, vonzóak voltunk, ismeretek minket. Annál is keservesebb volt innen lezuhanni.” (Singer, 2007: 168).

A kezdeti kizárólagosságból,¹⁹ a lángoló szerelemből idővel kisebb futó kalandok, majd nagyobb, tartós, párhuzamos viszonyok, évekig tartó komoly szerelmek születtek Mészöly részéről, a 70-es években pedig a nagy szerelmekkel Miklós félig vagy egészen össze is költözött, eleinte a hosszú külföldi tartózkodásokon, ösztöndíjakon, aztán a 80-as években már Budapesten is. S noha mind a Városmajor utcai lakást, mind a kisoroszi tereket ő uralta Alaine-nel szemben, szüksége volt egy független új lakásra is, amit szinte csak ő használt: ez lett az „író-lakás”. „A házaspár lakáscsere helyett végül egy kis garzonlakást vásárolt a [...] Guyon közben, amelyet Mészöly használt. 1986 októberében fizettek előleget a lakásra, amelyet 1987 februárjában jegyeztek be

19 Ugyanakkor Mészöly már korán, 1948 decemberében, a megismerkedésüket követően pár hónappal arról ír Alaine-nek, hogy bár ő alapvetően egy „csavargó alkat”, de – akkor még azt gondolja – ez „végső soron nem zárja ki a megülést, a kikötőt” (Nagy, 2017: 10).

közös tulajdonként.” (Nagy, 2017: 792). Ezt a lakást Miklós gyakorlatilag akkor használta, ha (tartós, hónapokig, évekig tartó) szeretője volt. 1986-ban az aktuális szeretői kapcsolata ismét erősen elmélyült, és – amint ez egyik 1986 szeptemberi leveléből is kiderül – Elaine is nagyon igyekezett mindent megtenni, hogy a Városmajor utcai kis lakásukat (a műteremlakás melletti egy szobát) el tudják cserélni egy másik, független lakásra, ahol Miklós együtt lehet a szeretőjével (Nagy, 2017: 799). Ilyenkor ott lakott, ott aludt, s rendszertelenül, de időközönként hazajárt Alainhez. Sőt olykor meghívta az író-lakásba vacsorára, éjszakára, s az aktuális szeretővel is mindig összeismertette. Elaine pedig megadta neki ezt a szabadságot, a korlátok nélküli függetlenséget, s egy idő után Miklós mindig visszament hozzá, elhagyni soha nem tudta, ahogy Elaine sem őt. Sőt, az „író-lakást” Elaine maga rendezte be szépen, a legszebb bútorokkal, azt hitte, úgy könnyebben elviseli majd Miklós párhuzamos életét. Döbbenet vette tudomásul, hogy ebben a lakásban mennyire másképp viselkedik a férje: „aki otthon fel nem áll, hogy egy papírszalvétát elvegyen, gyönyörűen terít, virággal kedveskedik, kiszolgál. Csak bámultam, hogy hát ez ugyanaz a Miklós [...]?” (Singer, 2007: 120). Aki a nagy szerelmek kihülésével, végül mindig hazatalált, s Elaine valahogy elfogadta ezt, ahogy a térből való kiszorítottságot is, bár a felszíni elfogadás mögött összetett tüneti kép bontakozott ki, fogyás, újabb és újabb betegségekkel karöltve.

Az író-lakás berendezéséről nem sok forrás maradt fent, de az otthonteremtő működésének egy izgalmas pontja ez környezetpszichológiai vetületben vizsgálva is. Egyfelől az ember–környezet tranzakció tudományában lényeges momentum, hogy

az otthon külső és belső díszítettsége, személyre szabása, azaz perszonalizációja révén fontos (hely)identitás-kérdéssé válik, vagyis az általa el- és berendezett lakás a személyt is szüntelen megidézi az ott tartózkodók számára. Hiába a férje és szeretőinek bűvőhelye, Elaine ezáltal mindig ott van, személye és a háttérben való jelenléte soha meg nem kérdőjelezhető. Heidegger (2002) is hasonlóképpen fogalmaz, amikor arról ír, hogy az építeni (vagy jelen esetben berendezni) és lakni jelentése összefonódik, mindenképpen magában hordozza a gondozás, ápolás értelmét, jelentését is. Ezek alapján az író-lakás berendezésével nemcsak a szüntelen jelenlét élményét biztosította abban a térben is, hanem egyúttal kitágította a gondoskodás aktusával is, amit egyfajta kontrollként is értelmezhetünk.

Mészöly más emberként viselkedett ebben a lakásban, írja Elaine, ami Barker (1968) viselkedéses környezet (behavior setting) fogalmával is megmagyarázható. Eszerint bizonyos környezetek jobban meghatározzák, hogy miként viselkednek ott az emberek, mint azok egyéni tulajdonságai. A közeg, a tér legtöbb esetben predesztinál egy adott típusú viselkedést, másokat pedig gátol vagy ellehetetlenít, amiben benne rejlik a téri-idői dimenzió, de a jellegzetesek a szerep- és viselkedéses minták is. Ezzel a lakással Elaine nagyon világosan deklaráta, hogy elfogadja férje paralel kapcsolatait, de ez a gesztus a férjében erős büntudat forrása is lehetett, amely ezt a más típusú viselkedést, szerepmintát – lásd Elaine kiszolgálása – indukálta. Tehát Elaine egyfelől explicit módon mindent alárendelt férje írói teljesítményének, tehetségének és ambícióinak kiteljesedése érdekében, másfelől ez táptalaja is volt Mészöly büntudatának, aki több levélben tanúbizonyságot tesz arról

a fantáziájáról, hogy felesége betegségét az ő hűtlensége okozza, szeretőire viszont az alkotói élmény szempontjából (is) szükség volt (lásd Nagy, 2017).

A következő fejezetben a kapcsolatuk jellemzői, illetve határaitra vonatkozó gondolatok kerülnek megvilágításra a fent maradt források alapján.

„HATÁRKÉRDÉSEK”

„Csak ha nem voltál, akkor láttam és tudtam kapcsolatba lépni emberrel, állattal, és tájjal is.”²⁰

Örkény István a legszebb emberpárnak nevezte őket, akit valaha életében láthatott, szerinte kapcsolatuk az eleve elrendelés műve. „Nincs benne semmi wenn und aber” (Nádas, 2017: 848). B. Gáspár Judit szerint „Gyönyörű emberpár voltak, mint két vadállat” (Szávai, 2022b: 36), s ez a megfogalmazás már közelít ahhoz a se veled, se nélküled típusú kötélék leírásához, melyről Mészöly maga úgy ír 1975-ben Berlinből a feleségének az akkor újonnan látott Bergmann film, a *Jelenetek egy házasságból* kapcsán, hogy „a kapcsolat, ami nem szétzúzható; a kötések a roncsok alatt is fognak.” (Nagy, 2017: 671).

Ez találó summázata a házaspár drámájának is Gelencsér (2018) szerint. Egy 1977-ben kelt levelében Mészöly már azt fejtegeti Elaine-nek a K-val²¹ tartó hosszú szerelmi

kapcsolata idején, hogy a „tisztá és tisztátalan találkozott velünk; s noha összeegyeztethetetlenek, mégse tudnak elszakadni egymástól” (Nagy, 2017: 710). Zsédél (2018) tanulmányában kettejük kapcsolatát addiktív szerelemként értelmezi, melyet mindkét fél korai élettörténeti eseményeiből adódó kötődési zavara alapoz meg és táplál. A korai aztán a közösen átélt és feldolgozatlan traumáik következtében a kapcsolatukat interperszonális addikcióként fogalmazza meg, melyből a szenvedéseik ellenére sem voltak képesek bő ötven évig tartó házasságuk alatt kilépni.

Bár Nádas (2017: 856) úgy látta, hogy nem éltek szimbiózisban, csak „megkapóan közel éltek egymáshoz”, a határok illékony és bizonytalan volta megnyilvánult írói munkásságukban is. Ez persze nem ritka az alkotómunkát végző párok esetében, bár Elaine írói pályafutása inkább a férje halála után teljesedett ki.²² A házasságuk kezdeti időszakában közösen írtak bábdarabokat, amik hol Elaine, hol Miklós nevének jelentek meg.²³ Elaine egyértelműen „írófeleségnek” tekintette magát, azaz alárendelte személyét és igényeit a férj alkotómunkájával szemben, másrészt nagyon sok „nyersanyagot” gyűjtött férjének, tüpontos és érzékeny megfigyelései sok-sok adatot szolgáltatottak Miklós írásaihoz.²⁴

Nagyon izgalmas a levelezésükben felbukkanó névhasználat is, ami a kettejük közti egybeolvadást sejteti. A kezdeti Elaine,

20 Írja Elaine 1977-ben férjének (Nagy, 2017: 706).

21 Ő volt a legnagyobb és leghosszabb szerelem – Elaine mellett – Miklós életében.

22 Mintha ez feloldotta volna őt a gátlások alól (Geröcs & Dér, 2011), s egyébként is élete egy hosszú időszakában inkább Nádas Péter volt, aki az írásait korrektúrázta, mert Mészöly a szövegeit olvasva dühbe gurult, hogy egy író felesége hogy tud ilyen mondatokat leírni (Singer, 2007).

23 A jobban sikerültek Miklósén, a kevésbé jók Elaine nevének (Singer, 2007).

24 Például az 1989-ben kiadott *Pontos történetek, útközben* című Mészöly-regény Elaine feljegyzései alapján készült.

Ali, A és Miklós, M aláírások az évek múlásával változnak, már 1950-ben időnként felbukkan aláírásként a *Big-Bog* is, ami problémák jelentkezését, kibogozásra váró helyzeteket jelentenek, s így válik Alaine és Miklós aláírása is sok esetben ezzé a játékosan megnevezett, de kettejük kapcsolatának nehézségeit szimbolizáló kifejezéssé. A közös névhasználat a szerelem kezdeti fázisában – még ha kibogozásra váró ügyek fel is villannak – az összetartozás, az egy párrá válás szimbólumaként is jól értelmezhető. Az már talán érdekesebb, hogy egy idővel, a párkapcsolatuk kifejezetten nehéz, érzelmileg megterhelt, Alaine betegségekkel és Miklós büntudatával megtűzdelt szakaszában, Miklós elkezdte a leveleit *Mö* vagy *Mö-mö* betűszóval aláírni, ezek után Alaine aláírása sokszor *Mö-né-vé* (Nagy, 2017: 372) változik, majd a 60-as években még csak szórványosan, de 70–80-as évekbe egyre jellemzőbben ugyanúgy *Mö*-ként írja alá leveleit, mint férje. S mivel gyakran a levél eleji megszólítás is ugyanaz, hiszen kölcsönösen Kincsemnek nevezik egymást,²⁵ így hát az a furcsa helyzet áll elő, hogy sem a levélkezdet, sem az aláírás sokszor nem orientálja az olvasót, hogy kinek az írását olvassa, tehát az összeolvadás, a szimbiózis teljesnek tűnik.²⁶

A ház mint a kapcsolat jelképe

„Állandó közös gondjuk volt [...] a kulcs” – állapítja meg Nádas (2017: 857), de az állandó kulcskeresési, kulcselhagyási mizériát Márton László is kiemeli, és csokorba gyűjt néhány idézetet a levelezésgyűjteményükből, amely rávilágít erre a határkezelést szimbolikusan is megvilágító problémára: „Vissza-visszatérő téma a lakáskulcs megléte, meg nem léte, elvesztése, keresése. »A kulcsot odadugom a gázóra hátára, ha elmegyek« (nr. 241). »Júlia nincs otthon; kulcs sincs, mivel a kistáskám a vonatban felejtettem« (nr. 249). [...] »Kincsem, mind a két kulcsot elvitted!!! (...) Vagy Nagy néni vitte el az én kulcsomat? (...) Ági keresett, de őt se tudtam beengedni« (nr. 295). »Írószövetségbe mentem (lengyelek), szobát berendeztem kint. (...) Kulcsot kint felejtettem. (nr. 415).« (Márton, 2018: 69–70).²⁷

Nádas is kiemeli a kulcs-kérdést, itt éppen Miklósról ír: „most sem volt nála kulcs. Csöngetett. Nem vitte magával, elveszítette, nem vesztette el, de nem találta, illetve valahol elhagyta, mégis abban reménykedett, hogy csak nem találja – ezek voltak a lehetséges variációk”. (Nádas, 2017: 843). De azt is leszögezi, hogy a kulcskeresés mindkettejük problémája volt: „Melyikük hol vesztette el éppen az egyetlen kulcsukat, mert valamelyikük a másikat valahol már régebben elveszítette. Valamelyikük már megint nem ment el a lakatoshoz, pedig kész az új kulcs, és szépen megígérte. [...] Pedig itt volt

25 A levelekben és az életben is, szerelemben és csatározásaik kellős közepén is.

26 Izgalmas adalék, hogy e névváltozatok közben Alaine esetében feltűnik egy-egy „*Nevem nincs*” (Nagy, 2017 p. 263), vagy 1966-ban „*Magát megnevezni nem tudó*” (uott, p. 432) aláírás is.

27 Márton (2018) egyébként összefüggést talál Örkény István 1975-ös Kulcskeresők című írása és a házaspár kulcskeresési hercehurcája között. Szerinte ihletadók lehettek Örkény számára, aki közeli, baráti viszonyuk miatt biztosan tudott erről a problematikájukról.

a Moszkva tér és a Szilágyi Erzsébet fasor sarkán az állandó kulcsosuk, három lépcsőn kellett lemenni, ott folyamatosan készítette nekik a másolatok másolatait az elhagyott kulcsok helyett” (Nádas, 2017: 857).

A „kulcs-kérdés” szemlélhető a külső és belső határok konfliktusaként is, ahol a kint és bent átjárhatósága és összetartozása sérül. De vizsgálhatjuk az otthon elérhetőség mentén is, s ha úgy tekintünk az otthonra, mint tartalmazó funkcióval rendelkező anya-szimbólumra, akkor elemi jellemzője az elérhetőség (Bion, 1959), hiszen ha nem hozzáférhető, akkor nem nyújt védelmet és biztonságot sem. Emellett azt se feledjük, hogy a fizikai környezet szimbolikus jelentésű részei folyamatosan hatnak az egyének érzelmeire és viselkedésére, nem tudunk tőlük elvonatkoztatni (Stokols, 1990). Ezek a viszályok pedig a szimbolikus szint mellett a konkrét fizikai valóságában is súlyos terhet okoztak mindkettőjüknek, de Elaine-nek biztosan.

Az elérhetőség, hozzáférhetőség mellett fontos az otthonaik térhasználat, mely magán viseli házasságuk dinamikáját, hiszen kapcsolatuk jellege, működésmódjuk leképeződik a térhasználatban, a terek, helyek elosztásában, a territóriális viszonyok egyoldalú jelenlétében. A ház, az otthon a házasságuk reprezentációja is volt, és az alábbi levélrészletből jól látható, milyen különböző módon ábrázolódik a házastársak fejében a kapcsolatuk állapota. Márton (2018) is a házasságuk metaforájaként értelmezi az alábbi levélrészletet, amelyet Mészöly hagyott Elaine-nek egy alkalommal a kisoroszi házra vonatkozóan: „Kincsem, a szagok ne tévesszenek meg, csak kisebb szenesedés következett be a sólymok miatt...” Erre a levél végére Elaine csak egy kurta megjegyzést fűzött: „leégett a ház” (Nagy, 2017: 510).

„Saját szoba”

Low és Altman (1992) definíciója szerint a hely, melyhez érzelmileg kötődünk lehetőséget ad a cselekvési kontrollra, megélhető ott a kreativitás és a hozzáértés-élménye. Ez a kontrollfunkció Elaine számára nem működhetett hibátlanul, hiszen a saját maga számára berendezett, kialakított, perszonifikált helyeit Miklós rendre elfoglalta s a magáévá tette. Ugyanakkor azt is észre kell venni, hogy ez a térfoglalás főként az alkotótér, a dolgozó sarok, az íróasztal aspektusában érvényesült. Talán nem véletlen, hogy írói tevékenysége akkor öltött nagyobb mértéket, miután meghalt a férje, mintha akkor nyílt volna tere az írásra a szó fizikai és mentális értelmében is. Ebben az értelmezésben pedig mindenképpen ide kívánczik Virginia Woolf forradalmi gondolata, melyet 1929-ben fogalmazott meg a *Saját szoba* című írásában arról, hogy a nőknek rendelkezniük kell pénzzel és saját szobával, hogy írásra adják a fejüket. A pénz a szemlélődésre való jogot, a zár az ajtón pedig a független gondolkodás jogát teremti meg a nő számára.

Polcz Elaine-nek saját – határhelyzetek által kikövezett – életében sem gyermekkorában, sem felnőttként nem igen lehetett része „saját szobában”. Ha olykor meg is teremtette magának, rendre kiüldöztetett onnan. Ugyanakkor az eszméjét minden bizonnyal fontosnak tartotta, hiszen mind az ideggondozói, mind a kórházi környezetben arra törekedett, hogy megteremtse az otthonosságot, a gyerekeknek a „saját szobát” vagy legalább egy zugot, perszonalizálható tereket. Arra törekedett, hogy az ápolási-gondozási tér minél inkább elsődleges territórium lehessen a nehéz helyzetben lévő gyerekeknek. De nem csak azoknak,

hiszen ezt javasolta kedves ismerősének, a kiskamasz B. Tóth Klárának is, hogy „magával vegye körül magát”, mert ez segíti az alkotómunkát, az identitás alakulását, épülését, ugyanúgy, ahogy segíti a gyógyulást is. Határhelyzetekben bővelkedő életének talán egyfajta védekező mechanizmusaként

is értelmezhetjük az otthonteremtési törekvéseit, s az mindenképpen megállapítható, hogy bár privát életében kevésbé volt része ebben (vagy csak élete utolsó magányos, özvegy éveiben), a munkásságában meszesemenően megteremtette és elterjesztette ennek jelentőségét.

SUMMARY

BORDER SITUATIONS AND THE CREATION OF A HOME IN THE LIFE AND WORK OF ALAINE POLCZ

Background and Aims: According to Jaspers (2008), we all inevitably encounter what he calls “Grenzsituationen” (borderline situations) in the course of our lives; due to their inevitability, these situations involve experiences that profoundly shake our sense of security. Such life situations include illness, suffering, death, and vulnerability, which involuntarily prompt self-reflection and draw attention to our limitations and finitude, thereby forcing us to face ourselves authentically. According to Jaspers, these difficult life situations can also have a positive outcome, because they create the possibility of encountering our “true selves,” break us out of the routine of everyday life, and can open the way to authentic existence, to a transcendent way of thinking and living.

Keywords: borderline situations, self reflections, home(space)

IRODALOM

- Altman, I. (1975): *The environment and social behavior. Privacy, personal space, territory and crowding*. Brooks/Cole.
- Bálint M. (1959/1997): *A borzongások és regressziók világa*. Animula Kiadó.
- Barker, Roger G. (1968): *Ecological psychology: Concepts and methods for studying the environment of human behavior*. Stanford University Press.
- Berti, S., Cigala, A. & Sharmahd, N. (2019): Early Childhood Education and Care Physical Environment and Child Development: State of the art and Reflections on Future Orientations and Methodologies. *Educational Psychology Review*, 31(12). 991–1021. <https://doi.org/10.1007/s10648-019-09486-0>
- Bion, W. R (1959): Attacks in linking. *International Journal of Psychoanalysis*, 40(5–6). 308–315.; Bion, W. R. (2013): Attacks in linking. *The Psychoanalytic Quarterly*, 82(2). 285-300. <https://doi.org/10.1002/j.2167-4086.2013.00029.x>

- B.Tóth K. (2023): *Két víz között. Kisoroszi emlékezete*. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület.
- Cooper, C. (1972): The house as a symbol of self. In J. Lang, C. Burnette, W. Moleski, & D. Vachon (Eds.), *Designing for human behavior: Architecture and the behavioral sciences* (pp. 130–146). Hutchinson & Ross.
- Cooper Marcus, C. (1992): Environmental memories. In I. Altman & S. M. Low (Eds.), *Place attachment* (pp. 87–111). Plenum Press.
- Dúll, A. (1995): Az otthon környezetpszichológiai aspektusai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 35(5–6). 345–377.
- Dúll A. (2009): *A környezetpszichológia alapkérdései. Helyek, tárgyak, viselkedés*. L'Harmattan.
- Gelencsér G. (2018): Jelenetek egy házasságból Mészöly Miklós és Polcz Elaine levelezése filmekről. *Jelenkor*, 61(1). 77–81.
- Gerócs P., & Dér A. (2011): *privát mézőly*. Dokumentumfilm. https://epa.oszk.hu/02900/02931/00151/pdf/EPA02931_forras_2012_2_003-027.pdf
- Heidegger M. (2001): *Lét és idő*. Budapest: Osiris
- Heidegger, M. (2002): Építés, lak(oz)ás, gondolkodás. In Schneller I. (Ed.), *Az építészeti tér minőségi dimenziói* (pp. 257–270). Librarius.
- Hermann, I. (1947): Néhány lelki jelenség térvonatkozása, *Magyar Pszichológiai Szemle*, 16(3–4). 102–114.
- Klaniczay, S. (1992): Tér és lélek. Hermann munkái alapján. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1992–93(1–2). 45–60.
- Jaspers, K. (2008): *Mi az ember?* Media Nova Kiadó
- Jung, C. G. (1987): *Emlékek, álmok, gondolatok*. Európa Könyvkiadó.
- Károlyi, Cs. (2022): *Egy teljes év. Beszélgetés Nádas Péterrel*. Jelenkor.
- Kass, J. (1996): A kortárs levelei. Negyvenöt év. *Alföld*, 47(9). 44. <https://epa.oszk.hu/00000/00002/00009/kass.html>
- Low, S. M., & Altman, I. (1992): Place attachment: A conceptual inquiry. In: I. Altman, & S. M. Low (Eds.), *Place attachment* (pp. 1–12). Plenum Press.
- Manzo, L. C. (2003): Beyond house and haven: Toward a revisioning of emotional relationships with places. *Journal of Environmental Psychology*, 23(1). 47–61. [https://doi.org/10.1016/s0272-4944\(02\)00074-9](https://doi.org/10.1016/s0272-4944(02)00074-9)
- Manzo, L. C. (2005): For better or worse: Exploring multiple dimensions of place meaning. *Journal of Environmental Psychology*, 25(1). 67–86. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2005.01.002>
- Márton, L. (2018): Párosult magány, *Alföld*, 62(5). 54–71. <https://alfoldonline.hu/2018/08/parosult-magany/>
- Melhardt, G. (2025): Doktori és cipőfüző. Polcz Elaine, Füst Milán és Mészöly Miklós egy napja 1959-ben. *A Petőfi Irodalmi Múzeum szakmai blogja*. 2025. július 2. https://pimblog.blog.hu/2025/07/02/doktori_es_cipofuzo
- Mészöly, M. (1977 szeptember): Mészöly Miklós levele édesanyjának [Kézirat]. Petőfi Irodalmi Múzeum, Lelt.sz: 6410/19 /95.

- Nagy, B. (2017): *A bilincs a szabadság legyen. Mészöly Miklós Polcz Elaine levelezése 1948–1997*. Jelenkor.
- Nádas, P. (2017): Bármi jó. In Nagy B. (Ed.), *A bilincs a szabadság legyen. Mészöly Miklós Polcz Elaine levelezése 1948–1997* (pp. 839–863). Jelenkor.
- Polcz, A. (1962): A „kisoroszlán-játék” mint diagnosztikai és terápiás eszköz. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 19(2). 186–195.
- Polcz, A. (1982): Gyermek halála családi es kórházi környezetben. *Valóság*, 25(6). 68–81.
- Polcz, A. (1987/2007): *A rend és rendetlenség jelensége az emberi cselekvésben*. Kosmosz Könyvek Kiadó.
- Polcz, A. (1989): Polcz Elaine beszél Basch Lóránról és arról, hogy költöztek Mészöly Miklóssal Basch házába a Városmajor utcába. [Hangzó dokumentum/Audiovizuális anyag]. Petőfi Irodalmi Múzeum, Médiatár. Lelt.sz. K00602/2
- Polcz, A. (1993): A Városmajor utcában. Egy ház, egy utca lakói, látogatói. *Magyar Lettre Internationale*, (9). 23–24.
- Polcz, A. (1999): Egy ház és lakói. In Polcz A., *Éjjeli lámpa* (pp. 7–32). Jelenkor.
- Polcz, A. (2006): *Egész lényeddel*. Jelenkor.
- Polcz, A. (2013): *Asszony a fronton. Egy fejezet életemből*. Jelenkor.
- Polcz, A. (2018): *Gyermekkorom*. Jelenkor.
- Polcz, A. (2022): *Magam világa*. Jelenkor.
- Seamon, D. (1979): *A geography of the lifeworld. Movement, rest and encounter*. St Martin's Press.
- Singer M. (2007): *Partitúra. Utolsó beszélgetés Polcz Elaine-nel*. Jaffa Kiadó.
- Stokols, D. (1990): Instrumental and spiritual views of people-environment relations. *American Psychologist*, 45(5). 641–646. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.45.5.641>
- Szávai G. (2022a): *Az életed, Polcz Elaine. Asszony a hátországban*. Pont Kiadó.
- Szávai G. (2022b): *Az élet és Mészöly Miklós. A templom és kilincse*. Pont Kiadó.
- Tavakola, M., & Sandars, J. (2025): Twelve tips for using phenomenology as a qualitative research approach in health professions education. *Medical Teacher*, 47(9). 1441–1446. <https://doi.org/10.1080/0142159X.2025.2478871>
- Tényi, T. (2010): Tér és forma: A pszichózisok térvonatkozásának egzisztenciál-analízise. In Szentpéteri M. & Tillmann J. (Eds.), *Térpoétika: A Helikon folyóirat különszáma* (pp. 220–226). Helikon, (1–2).
- Woolf, V. (1929/2001): *Saját szoba*. Európa Kiadó.
- Zsédél, K. (2018): „Uram, csak egy szóval mondd, és meggyógyul az én lelkem”: Az addiktív szerelem szerepe Mészöly Miklós és Polcz Elaine traumafeldolgozásában. In Ocsovai D. & Zsédél K. (Eds.), *A terápiák társadalmától a teremtő vágyakig: Gerevich József 70. születésnapjára* (pp. 293–302). Noran Libro Kiadó.
- Zsoldos, A. (2019): A budapesti Basch-villa egyszerűvált otthona magának a 20. századi magyar irodalomnak. *OCTOGON Magazin* 2019(1). 149. <https://www.octogon.hu/epiteszet/orokosok-a-budapesti-basch-villa-felujita>